

Lääninherrojen ja väestön suhteista maamme suurläänityksillä¹

Kirjoittanut

MAUNO JOKIPII

I

Nykyajan ihmisen on oikeastaan varsin vaikea eläytyä sääty-yhteiskunnan loistoajan, 1600- ja 1700-lukujen, ajatustapaan sosiaalisissa kysymyksissä. Säätyjärjestelmään käsitettiin tällöin eräänlaiseksi jumalalliseksi, ennakolta säädetyksi elämänjärjestykseksi, joka oli kaiken keskustelun ulkopuolella. Järjestelmän oikeutus oli tämän ajan ihmisille itsestään selvä, sen arvostelemista olisi yleisesti paheksuttu sellaistenkin henkilöiden taholta, joille se ei suonut ylhäistä asemaa. Kullakin säädyllä katsottiin olevan tietyt oikeutensa ja velvollisuutensa, sitä suuremmat, mitä »korkeammasta» säädystä oli kysymys. Kuningas, sääty-yhteiskunnan huippu, oli — »Jumalan armosta» saavuttamansa aseman vuoksi — talonpoikaisen kansan mielestä miltei erehtymätön henkilö, jonka oikeamielisyyteen ja hyvyteen voi vankkumatta luottaa. Aatelissäädynkin ylhäisimmät jäsenet, kreivit ja vapaaherrat, saivat kuninkaan neuvonantajina osansa tästä loistosta. Heidän asemansa oli niin korkea, että heistä haluttiin uskoa hyvää mahdollisimman pitkälle. Jos epäkohtia havaittiin, kansa sälytti niiden syyn lähimpien hallintomiestensä niskoille, kreivi- ja vapaaherrakunnista puheenollen niiden hopmanneiksi tai inspektoreiksi kutsuttujen johtajien päälle. Kun nämä joutuivat vaatimaan kansalta tavanomaisten verojen täsmällistä maksamista ja erilaisten työsuoritusten täyttämistä, katsottiin kohtuuttominakin pidettyjen vaatimusten lähtevän nimenomaan heistä, vaikka he olisivat toimineet vain ohjeittensa mukaan. Kunnioittava suhtautuminen kaukana Ruotsissa asuviin ja ylen harvoin jos koskaan Suomessa vieraileviin kreiveihin ja vapaaherroihin, tulee paradoksaalista kyllä, selvimminkin esille silloin, kun väestöllä oli jotakin valittamista. Hyvässä uskossa käännyttiin yhä uudelleen kirjeitse armollisen kreivin tai vapaa-

¹ Lectio praecursoria 19. 12. 1956 vähän laajennettuna.

herran puoleen, vaikka samanlaiset valitukset olisivat saaneet edellisellä kerralla välttelevän tai torjuvan vastauksen.

Läänitysten haltijain auktoriteetti ei tietenkään nojautunut pelkästään yleisiin katsomuksiin, eikä säilynyt itsestään, vaan auktoriteetin perusteita kyllä hoidettiin. Paitsi sitä, että jokainen kreivin tai vapaaherran asemaan päässyt oli sodan, diplomatian tai hallinnon toimissa kunnostautunut ja siten tunnettu mies, tai tällaisen perheenjäsen, korostettiin hänen asemaansa muodollisessa suhteessakin voimakkaasti. Niinpä tiedämme varmasti, että ainakin *Kokkolan*² ja *Kajaanin* vapaaherrakunnissa on väestöltä otettu uskollisuudenvala vapaaherralle. Pietari Brahelle kuuluvan Pielisjärven talvikäräjillä v. 1653 »rahvasta kehoitettiin uskollisuuteen, kuuliaisuuteen, alamaisuuteen ja tottelevaisuuteen Hänen Kreivillista Armoaan Herra Valtakunnandrotsia kohtaan, joka on lähinnä Hänen Kuninkaallista Majesteettiaan heidän oikea esivaltansa ja herransa, minkä he nyt kohotetuin käsin vannoivat», niinkuin tuomiokirja selostaa.³ Kun kreivikunnilla oli yleensä suuremmat oikeudet kuin vapaaherrakunnilla, ja kun eri vapaaherrakunnissa vallitsevilla tavoilla oli runsaasti yhtymäkohtia toisiinsa, täytynee olettaa, että uskollisuudenvalan ottaminen läänityksen asukailta on ollut yleisesti vallitseva tapa. Tähän viittaa mm. useimpien kreivien ja vapaaherrojen kirjeissään itsestään käyttämä pluralis majestatis-muoto ja kansasta käytetty sanonta »alamaisemme», våra undersåtar.

Lääninhaltijan käskyjä luonnehdittiin muutenkin mielellään valtiollisesta elämästä lainatuin juhlallisin sanankääntein. Käräjillä luettiin »Hänen Ylhäisyytensä Mandaatti (Hans Höggrefliga Excellens Mandatt)⁴, julkaistiin kreivillinen plakaatti (Plakat)⁵ tai annettiin tiedoksi vapaaherrallinen käskykirje (Förordning, Ordress)⁶ *Kajaanin* vapaaherrakunnassa lisättiin v. 1662 kirkkorukouksiin, joissa ennestään muistettiin Pietari Brahea itseänsä, rukous kreivikunnan perijän Nils Brahen ja hänen rouvansa puolesta.⁷ Lääninherran hautajaiset pääkaupungissa, joihin suurläänitysten virkamiehet mielellään kutsuttiin todistajiksi,⁸ järjestettiin mahdollisimman komeiksi. Esim. Pietari Brahe antoi toisessa testamentissaan v. 1651 yksityiskohtaisia määräyksiä hautajaistensa juhlamenoista. Rumpalin ja

² MICKWITZ-MÖLLER, Kokkolan kaupungin historia I s. 32.

³ Pielisjärven käräjät 7—8. 1. 1653, VA tt 1 : 96 v; Salon käräjät 26—27. 1. 1653, VA tt 1 : 122.

⁴ Isonkyrön käräjät 3—7. 4. 1655. VA rr 9 : 145; P. Brahen instruktio alilaamanni Johan Wasseniukselle 14. 12. 1664. RA Rydholmssamlingen vol. 3 ½.

⁵ SCHYBERGSON, Konventen i greve Per Brahes finska förläningar SSLF 13 s. 43.

⁶ Johan Forsman Uudestakaarleppestä 8. 10. 1660 Olov Strömskiöldille. RA Tottska samlingen vol. 35.

⁷ NORDMANN, Per Brahe s. 356—357.

⁸ Esim. JOKIPII, Porin kreivikunta s. 111.

mustien surulippujen jäljessä tuli kreivin tuomiovallan tunnusmerkkinä kantaa miekkaa, jolla oli kahden käden pideltävä kädensija. Sen jälkeen seuraisivat kreivikunnan lippu ja vapaaherrakunnan lippu, kumpikin ratsumiesjoukon saattamana jne.⁹ V. 1672 herättivät *Pyhäjärven* vapaaherran Reinhold Johan von Yxkull-Gyllenbandin tämäntapaiset hautajaiset pahaa verta Tallinnan muussa aatelistossa, joka ei olisi sallinut sitä, että vainajan pojat vastoin vanhoja tapoja antoivat kantaa Pyhäjärven vapaaherrakunnan lippua saattajien kulkueen etunenässä.¹⁰ Edesmenneen lääninherran muistelemineen ei kuitenkaan rajoittunut hautajaisiin. Niinpä tiedetään, että Kannaksella sijainneen *Kruunuporin* eli Kurkijoen kreivikunnan alus teki kesällä 1670 Tukholman matkansa mustasta pellavakankaasta valmistetun lipun alla.¹¹ Kreivikunnan hovisurun piti näin saada julkinen, näkyvä ilmaus.

Erittäin mielenkiintoinen on esillä olevassa suhteessa Pohjois-Pohjanmaan vapaaherrakunnissa ainakin Kokkolaa myöten etelässä lääninhalti-joista käytetty nimitys »pitäjänherra» ja »pitäjänrouva» (Sochneherren, Sochnefrun).¹² Tämä niinkuin näyttää paikallisesti rajoittunut ja siis kansan oman kielenkäytön mukainen sanonta on erittäin osuva, käsittihän kukin tšekäläinen vapaaherrakunta likimain yhden vanhan hallinnollisen suurpitäjän. Kun pitäjä oli se alue, jonka puitteissa suuretkin yhteisyritykset tavallisimmin tapahtuivat, — voisi sanoa talonpoikaisen me-tunteen symboli — saa nimitys nähdäkseni tästä jonkinlaista arvo-variantista. Niinkuin pitäjän kirkko oli meidän kirkkomme ja pitäjän sinetti meidän mielipiteitämme vahvistava merkki, niin oli pitäjänherra meidän isäntämme, millainen hän henkilönä sitten olikin.

II.

Suuraatelisten ja heidän läänitustalonpoikiensa hyviin suhteisiin vaikuttivat luonnollisesti suuresti ne reaaliset edut, joita talonpojilla oli läänitukseen kuulumisestaan. Tällaisista oli ehkä tärkein se joustavuus, jolla lääninherra saattoi suhtautua katojen tai muiden suurten onnettomuuksien aikana talonpoikiinsa. Maaherra tai joku muu kruunun edustaja ei voinut avokätisesti jaella verovapauksia, sillä jos joku pitäjä sai niitä enemmän kuin muut, herätti se heti ympäristön kateutta. Jos sen sijaan suur-

⁹ Pietari Brahen testamentti 1. 8. 1651, kohta 23. Linköpingin hiippakuntakirjasto.

¹⁰ ELGENSTIERNA, Den introducerade svenska adelns ättartavlor IX s. 132.

¹¹ Kruunuporin kreivikunnan tilit v. 1669. Tidön linnan arkisto, Kronoborg IV.

¹² VA Tuomiokirjatietoja: Ii v. 1665, rr 11 : 633 v ja v. 1669, rr 12 : 307; Oulu v. 1666, rr 11 : 867 ja v. 1673, rr 13 : 209 v; Liminka v. 1665, rr 11 : 705 ja v. 1674, rr 13 : 584; Hailuoto v. 1666, rr 11 : 869; Kalajoki v. 1666, rr 11 : 913; Kokkola v. 1666, rr 11 : 841 v ja v. 1674, rr 13 : 596.

aatelinen antoi alaiselleen pitäjälle runsaitakin vapauksia, ei naapureilla ollut siihen sanomista. Lisäksi kruunun tarpeet, sotaväen ylläpito ym., olivat paljon joustamattomampia kuin jonkun aatelmiehen, joka saattoi katovuoden sattuessa esim. lykätä linnanrakennustaan vuodella tai parilla. Riittävien vapausvuosien myöntäminen oli aatelisen itsensä kannalta edullista, sillä siten talonpojat viihtyivät läänityksellä pyrkimättä muuttamaan sieltä pois. Täten pysyi useampi talo säännöllisessä viljelyksessä ja verotulot suurempina kuin suurinta mahdollista ankaruutta verojen kokoamisessa soveltaen olisi tapahtunut. Edullisesti vaikuttivat varmaan väestön mielialaan ne viljalähetykset, joita useat aatelistet katojen sattuessa toimittivat läänitysalueelleen.¹³

Toisetkin talonpojalle hyödyllisiksi havaitut seikat, esimerkiksi rälssialueen sotaväenoton keveys kruunun alueeseen verrattuna, uusien kaupunkien perustaminen, joka helpotti talonpoikien pitkiä kaupunkimatkoja tai mahtava tuki kaskialueilla hyvin yleisissä rajariidoissa kuuluivat niihin asioihin, jotka toivat suuraatelistelle alueensa väestön suosion. Myös valtiopäiväkutsun saavuttua osattiin arvostaa sitä, ettei kaupungin tai maalaispitäjien lähettämän miehen tarvinnut vain oman heikon äänensä avulla ajaa asioitaan tässä isoisten kokouksessa, vaan hän voi saada ohjausta ja arvovaltaista tukea lääninherransa taholta.

Eräissä tapauksissa aatelin palveluksessa olevan virkamiehistön korkea taso vaikutti edullisesti siihen kuvaan, jonka kansa sai läänityslaitoksesta ja läänitysherrastaan. Esikuvalliset olivat mm. *Kemiön* vapaaherrakunnassa vallinneet olot — kuusi vuosikymmentä kului ilman mitään havaittavia vastakohtia väestön ja virkamiehistön kesken.¹⁴ Samanlaiset olivat suhteet *Korppoossa*.¹⁵ Tällainen virkamies oli varmaan esim. *Korsholman* kreivikunnan Botvid Höök, joka kyllä oli valmis valittelemaan herralleen, kuinka pohjalaiset olivat »kiukkuisia ja juonikkaita ihmisiä, joilta ei hyvistä töistä ole odotettavissa muuta kuin kiittämättömyyttä», mutta joka katovuosina järjesti omista varoistaan kyröläisille siemenviljaa lainaksi.¹⁶ Hänen vertaisinaan voimme muistaa *Kaarleporin* Juhana Forsmania, tunnetun sivistysvun esi-isää, jonka aikana sikäläiset levottomuudet jälleen asettuivat, tai *Kajaanin* vapaaherrakunnan Salon voutikunnan Henrik Cortea, jolla oli kenties paremmat suhteet pitäjän talonpoikiin kuin pormestarina johtamansa Raahen kaupungin asukkaisiin.¹⁷ Kun *Örneholmin* l. Raudun vapaaherrakunnan inspehtori Johan Bagge v. 1667 kysyi käräjillä, miten hän oli

¹³ JOKIPII, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I s. 200—207.

¹⁴ GARDBERG, Kimito friherreskap, passim.

¹⁵ FAGERLUND, Korpo s. 76.

¹⁶ LUUKKO, Etelä-Pohjanmaan historia III s. 576.

¹⁷ SÖDERHJELM, Brahestad 1649—1899, s. 11.

kansaa kohtaan käyttäytynyt, vakuuttivat kaikki hänen toimineen rehellisesti »toivoen, että hän yhä edelleen voisi pysyä virassaan, koska he eivät voi olettaa saavansa siihen ketään parempaa. Tämä siitä huolimatta, että hän hieman kovanlaisesti vaatii herrasväkensä saatavat (mistä kukaan toinenkaan heitä tuskin säästäisi)», kuten tuomiokirjan mietelmä kuuluu.¹⁸ *Kruununporin* kreivikunnan hopmannin Niilo Olavinpoika Prinzin siirtyessä v. 1661 kruununvoudiksi lausuttiin, ettei kenelläkään ollut syytä häntä moittia, »vaan pikemminkin heillä on syytä kiittää häntä sävyisästä kanssakäymisestä ja siitä, että hän oli ottanut huomioon heidän suuren köyhyytensä ja ollut heidän suhteensa kärsivällinen (»h a f t m e d d e m C o n d o l e n t z»)»¹⁹ Pitkäaikainen *Kiteen* vapaaherrakunnan inspektori Sakarias Maununpoika Fosander jätti myös seudulle kauniin jälkimaineen. Sivun pituinen yksityiskohtainen lausunto tuomiokirjassa päättyy siihen, »että heillä on syytä ylistää häntä suuresti hänen heille osoittamastaan suopeudesta ja toivoa hänelle kaikkea hyvää».²⁰

Eräs osoitus siitä, että rahvaalla ja läänitysherroilla oli ollut hyvät välit, ovat ne valitukset, joita läänitysalueilta heti tuli, kun ne olivat joutuneet takaisin kruunun alaisuuteen. Niitä tapaamme Kemiöstä alkaen²¹ Käksälmen läänin läänityksille asti, joille läänityskautta seurannut vuokrakausi muodostui erityisen raskaaksi²². Näin ollen ei voida suoralta kädeltä väittää, että ne runsaat kohteliaisuudet, joita mm. voutien kirjeet herroilleen sisältävät, olisivat kauttaaltaan pelkkiä fraaseja. Eräissä niistä voimme kuulla todellisen ja syvän kiitollisuuden äänenpainot. Niin esimerkiksi, kun *Kaarleporin* Johan Forsman v. 1664 kirjoittaa Klaus Tottille: »Täältä kummallakin puolella sijaitsevien pitäjien on syytä ihmetellä sitä suosiota ja armoa, jota Teidän Korkeakreivillinen Armonne suvaitsee osoittaa alamaisilleen monessa suhteessa. Myös minulle on hyvin mieluisaa, että turvallisesti saan olla viheliäisille pelastukseksi ja köyhille avuksi, koska minulla on siihen Teidän Korkeakreivillisen Ylhäisyytenne käsky».²³ Parhaimmillaan ollessaan vallitsivat näin kreivillisten tai vapaaherrallisten »maanisien» ja heidän pienikokoisten »valtakuntiensa» väestön kesken luottavaiset, suorastaan patriarkalliset sihteet.

¹⁸ Raudun käräjät 7—8. 3. 1667, VA gg 1 : 783.

¹⁹ Kurkijoen käräjät 19. 10. 1661, VA gg 1 : 1195.

²⁰ Kiteen käräjät 12—15. 2. 1681, VA gg 2 : 494.

²¹ GARDBERG, Kimito friherreskap s. 292—293.

²² KUUJO, Laatokan Karjalan historia I. Käsikirjoitus.

²³ Johan Forsman Kaarleporista 30. 4. 1664 Klaus Tottille. RA Tottska samlingen vol. 3.

III.

Tässä, niinkuin muissakin todellisuudesta otetuissa kuvissa, on kuitenkin valoisien paikkojen ohella myöskin tummat varjot. Oli joku Sten Leijonhufvud, joka sorti *Raaseporin* kreivikuntaa niin, että Kustaa Aadolf sanoi hänen aiheuttamistaan valituksista olevan kuninkaalle yhtä paljon vaivaa kuin kaikkien muiden Suomen aatelismiesten edesottamuksista yhteensä.²⁴ Oli kelvottomia hopmanneja ja vouteja, jotka vasta alaisilleen aiheuttamiensa katkerien kokemusten jälkeen menettivät virkansa. Oli lääninherroja, jotka vaativat verosaatavat mahdollisimman hankalina pikku parseleina, jotka talonpoikien piti rahalla lunastaa korkeasta arviohinnasta. Vaikka suoranaista laittomista veronkorotuksista, joita vanhempi historiallinen kirjallisuus uumoilce läänialueilla tapahtuneen, ei olekaan tavattu todistettavia esimerkkejä, on monin paikoin satunnaisista työsuorituksista tehty vakinaisia velvollisuuksia. Tyytymättömyyden aiheet ja ilmaukset olivat tietenkin eri seuduilla ja eri aikoina erilaisia. Selostettakoon joitakin niistä.

Raaseporin kreivikunnassa aiheutti sen ensimmäisten haltijoiden kovakätisyys ymmärettävän vastavaikutuksen. Se, että kreivikunnan talonpojat säännöllisesti tyytyivät vain kerta toisensa jälkeen valittamaan asioistaan kuninkaalle, eivätkä ryhtyneet omin voimin todelliseen vastarintaan, täytynee laskea ennemminkin vallitsevan tilanteen kuin talonpoikien itsensä ansioksi. Pitkäaikaisen sotatilan johdosta oli Turun seudulla ja etelärannikolla yleensäkin säännöllisesti koossa joku määrä vakinaista sotaväkeä, joka olisi ollut lääninherran puolella avoimen kapinan sattuessa. Eniten valituksia aiheuttivat kreivi Aksel, jota vastaan mm. Juhana III antoi 19. 9. 1589 kreivikunnan talonpojille »puolustuskirjeen», sekä edellä mainittu kreivi Sten. Kustaa Aadolf joutui Turussa v. 1614 ratkaisemaan erästä tapausta, jossa inkoolaiset olivat lopulta käyneet käsiksi pitäjässä mielivaltaisesti esiintyneisiin kreivin miehiin. Vasta Sten Leijonhufvudin Ruotsiin palaaminen toi tilanteeseen helpotusta ja Helsingin maapäivillä v. 1616 asiaa käsitellyt komissio sai aikaan sovinnon kreivin ja hänen alamaistensa kesken.²⁵

Vaasaporin kreivikunnan kivalteri Heikki Erkinpoika syytti v. 1679 erästä Laitilan pitäjän lautamiestä, Katinhännän Eskil Urbanuksenpoikaa, että tämä oli edellisenä syksynä ollut vastahakoinen kantamaan rahvaalta kreiville kuuluvia verorästejä. Olipa hän vielä napsutellut kivalterille sormiaan sanoen, ettei välitä kreivin asioista. Huomatessaan joutuvansa pin-

²⁴ HAINARI—GROTFELT, Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella s.52.

²⁵ WAARANEN, Samling af urkunder IV s. 128, 131, 138 ja 162; HULTMAN, I det gamla Ekenäs s. 201, 204, 220, 224 ym.; TAKOLANDER, Ekenäs stads historia I s. 50—55.

teeseen Eskil yritti kyllä kieltää, mutta muutkin olivat nähneet, kuinka hän oikein otti kätensä kintaasta tehostaakseen elettään. Pahempien seurausten pelosta hän pyysi nyt nöyrästi anteeksi ja pääsi siten »majesteettirikoksestaan» 40 markan sakolla taikka kuukauden vesileipävankeudella.²⁶

Porin kreivikunnan talonpoikien oppositiomielialoja olen toisessa yhteydessä kuvaillut.²⁷ — Vastaavasti voidaan Pohjanmaalla todeta vastustusmielialaa sellaisillakin suurläänityksillä, joissa se ei kehittynyt laajoiksi yhteisyrityksiksi. *Korsholman* kreivikunnasta, jossa ainakin läänityksen virkamiehistö oli erittäin kunnollista, esittää LUUKKO lukuisia väkeviä lausuntoja läänitysoloja vastaan. Niinpä vähäkyröläinen Tuomas Laturi oli v. 1656 suutuksissaan laukonut: »Nyt on parempi palvella Venäjän suuriruhtinasta kuin Ruotsin kreivejä, noita perkeleen jäseniä». V. 1672 pilkkasi Kyrön Topparlan Tuiskun leskiemäntä ulosmittausta suorittamaan tulleita kreivin miehiä sanomalla näille: »Tähän saakka kreivi on syönyt lampaita, nyt hän tahtoo syödä härkiä ja lehmiä».²⁸

Oulun vapaaherrakunnan nimismies Erkki Niilonpoika ilmiantoi v. 1668 Perttu Mikonpoika Perttulaisen siitä, että tämä heinien ulosottotilaisuudessa oli uskaltanut kutsua Hänen Ylhäisyyttään paroni Konrad Gyllenstiernaa »kirjuripojaksi». Lausunto oli tarkoitettu muittenkin kuultavaksi, sillä nimismiehellä oli useita todistajia. Mitenkä Pertun kävi, ei ole tiedossa, sillä hän ei ollut saapunut haasteesta huolimatta käräjille.²⁹ Vähän myöhemmin syytti hopmanni Vitus Casparus Besoldus Elias Pernua ja tämän perheväkeä sopimattomasta käyttäytymisestä veroja ulosmittaessa. Elias oli kutsunut hopmannia ja nimismiestä koiriksi, vaimo haukkunut heitä ryöväreiksi sekä töninyt hopmannia ja lopuksi Heikki-niminen poika oli vihoissaan uhannut heitä kirveellä.³⁰ V. 1674 oli Muhoksessa asuva Matti Läskilä puinut nyrkkiä hopmannille, joka oli laillisesti määrätty selvitysmieheksi tämän ja Matti Lotvoisen kesken. Tuomari katsoi, että »olisi kyllin syytä rangaista tällaisesta 40 markan sakolla, koska kovin valitetaan muidenkin pitäjäläisten niskoittelusta. Mutta kun lautakunta asettui Matin puolelle nousten yksimielisesti ylös, säästettiin hänet niskoittelustaan kolmen hopeamarkan sakolla».³¹ Lautakunnan odottamaton käyttäytyminen osoittaa, ettei Viipurin saksalaisia oleva vapaaherrakunnan esimies ollut pitäjäläisten suosiossa. Samana vuonna Besoldus syytti pitäjän nimismiestä kunnianloukkauksesta. Tämä oli julkisesti sanonut muun muassa:

²⁶ Laitilan käräjät 23—24. 1. 1679, VA mm 12 : 12 v.

²⁷ ЈОКІПІ, Porin kreivikunta s. 162—166.

²⁸ LUUKKO, Etelä-Pohjanmaan historia III s. 567—576.

²⁹ Oulun pitäjän käräjät 2—6. 2. 1668, VA rr 12 : 119 v.

³⁰ Oulun pitäjän käräjät 7—9. 7. 1673, VA rr 13 : 251.

³¹ Oulun pitäjän käräjät 7—9. 7. 1674, VA rr 13 : 580 v.

»Tahdon varmasti vakuuttaa, että talonpojat tulevat käymään kurkkuunne».³² Edellä luetellut seikat huomioonottaen nimismies oli varmaankin oikeassa, vaikka pian sen jälkeen sattunut vapaaherrakunnan kruunulle joutuminen esti avoimien levottomuuksien puhkeamisen.

Siirtyäksemme puhumaan Käkisalmen läänin läänityksistä valitti *Nyyppörin* kreivikunnan inspehtori Petter Wijnberg vuoden 1663 talvikäräjillä, että Ilmeen kylässä asuva ratsutalollinen Martti Lankinen oli tehnyt häntä vastaan valituksia sekä maaherralle että kreiville Ruotsiin. Martti Lankisen poika Olavi oli matkustellut läänityksellä veistäen merkkikapulaan talojen arviouruplaluvut saattaakseen sen avulla inspehtorin pinteeseen. Tällainen teko olisi inspehtorin mielestä saattanut helposti kiihoittaa rahvaan tottelemattomuuteen ja vastahakoisuuteen. Lankisen valitukset havaittiin perusteettomiksi ja hänet tuomittiin 40 markan sakkoon väärästä ilmiannosta.³³

V. 1665 kehoitettiin *Kiteen* vapaaherrakunnan asukkaita osoittamaan kuuliaisuutta arrendaattori Jakob Ruuthia kohtaan, joka oli valittanut heidän uppiniskaisuuttaan.³⁴ Seuraavana vuonna oli Pietari Makkosen vaimo Maisa Laasonen kuolinvuoteellaan »tunnustanut» Pälkjärven kirkkoherralle, että arrendaattori Ruuth olisi neljä vuotta aikaisemmin pitänyt häntä vangittuna ja jalkapuussa, mistä hän sai kuolemantaudin. Väite todistettiin perättömäksi — Maisa oli ollut vain tunnin jalkapuussa — mutta pahan tahdon ilmauksena hänen tekonsa oli voimakas. Täytyihän Maisan olla selvillä siitä, kuinka vakavana asiana kuolinvuoteella annettua tunnustusta siihen aikaan pidettiin.³⁵

Tohmajärven vapaaherrakunnan inspehtori Rödgtiert Böisman valitti, että eräs Päivänniemen kylästä kotoisin oleva talonpoika Mikko Rautiainen oli edellisenä kesänä käynyt hänen kimppuunsa Onkamon ja Kemien kylien välisellä maantiellä aikoen lävistää hänet keihäällään. Tämä olisi onnistunutkin, ellei inspehtori olisi viime tingassa saanut työnnetyksi miekkallaan keihästä sivuun. Mikko oli vielä uusinut yrityksen vähän matkan päässä. Syynä hänen katkeruutensa oli, että inspehtori oli ottanut häneltä kyytihevosen, mutta hän itse ei ollut mennyt hakemaan sitä takaisin niinkuin oli käsketty. Mikko tunnusti tekonsa ja rukoili armoa. Hän pääsikin 40 markan sakolla.³⁶

Kuvatonlaiset purkaukset ja vastarinta, joista voitaisiin luetella esimerkkejä muiltakin kuin nyt nimetyiltä läänityksiltä, ovat — vaikka ne

³² Oulun pitäjän käräjät 7—9. 7. 1674, VA rr 13 : 581.

³³ Parikkalan käräjät 23—24. 3. 1663, VA gg 1 : 1087 v.

³⁴ Kiteen käräjät 23—24. 9. 1665, VA gg 1 : 1042 v.

³⁵ Kiteen käräjät 12—13. 9. 1666, VA gg 1 : 958 v.

³⁶ Tohmajärven käräjät 24—25. 3. 1661, VA gg 1 : 1181 v.

monesti olivatkin varsin satunnaisia — kuitenkin ilmauksia siitä siellä täällä hiljaisuudessa kytevästä oppositiohengestä, joka näkyvän aiheen ja sopivan johtajan ilmaantuessa saattoi tiivistyä laajojen piirien kannattamaksi avoimeksi vastustukseksi.

IV.

Kolmessa suurläänityksiltämme tunnetussa tapaussarjassa talonpoikien vastustusmieliala purkautui yhteiseksi liikehtimiseksi asti.

Kaarleporin kreivikunnassa, johon kuuluivat mm. Uudenkaarlepyyn, Lapuan ja Ilmajoen pitäjät, talonpojat protestoivat sitä tapaa vastaan, että näiden pitäjien verot kannettiin tervana eikä maakirjaan merkittyinä aikaisempina parseleina. Heinä—elokuussa v. 1658 lapualaiset saapuivat kahdesti joukolla Uuteenkaarlepyyhyn vaatimaan palaamista aikaisempaan verotustapaan. Hopmanni Peder Werne, joka aluksi vangitutti muutamia heidän johtomiehistään, mm. Prusi Ilkan, ei uskaltanut pitää näitä kauan residenssikartanon »kistussa». Asiallisestikin talonpojat saivat sittemmin tahtonsa lävitse. Toinen levottomuusaalto sattui täällä vuosina 1663—64, jolloin talonpoikien johtajina toimineet Heikki Vakkuri ja Heikki Hyytiäinen useaan otteeseen veivät mainittujen pitäjien valituksia sekä kuninkaalle että kreivi Tottille Tukholmaan. Molemmat tuomittiin ennen jutun loppumista kuolemaan, mutta kummatkin armahdettiin, niin että Kaarleporin kuuhunta päättyi verenvuodatukseen.³⁷

Vuosi 1667 näyttää Käkisalmen läänissä ja Kajaanin vapaaherrakunnassa olleen levottomuuskautta. *Kajaanin* konventissa, joka pidettiin helmikuussa, tutkittiin valtiopäivämies Olavi Anttosta, joka oli villinnyt Kajaanin pitäjäläiset.³⁸ Kesällä vapauttivat pielisjärveläiset omavaltaisesti erään Tukholmassa käyneen lautamiehen Pietari Vartiaisen kahleista. Hänet oli tuomittu käräjillä puheistaan, joiden johdosta veronkanto oli epäonnistunut.³⁹ *Sortavalan* kreivikunnan asukkaat napisivat päivätoitään vastaan ja lähettivät mainittuna syksynä kaksi edustajaa Tukholmaan vaatimaan töiden vähentämistä.⁴⁰ *Kiteen* syyskäräjillä marraskuussa 1667 yhtyivät kiteeläiset samaan toiveeseen. »Koska koko rahvas yhdestä suusta kovin huudoin ja kiljauksin väitti, ettei se halua suorittaa päivätoitään

³⁷ LUUKKO, Etelä-Pohjanmaan historia III s. 586—631.

³⁸ Samuel Långh Kajaanista 6. 9. 1666 ja 11. 2. 1667 Pietari Brahelle. RA Rydboholmssamlingen vol. 12.

³⁹ Petter Bergenhemb Braheasta 29. 3. ja 29. 7. 1667 Pietari Brahelle. RA Rydboholmssamlingen vol. 4.; Samuel Långh Raahesta 7. 3. 1668 Pietari Brahelle. RA Rydboholmssamlingen vol. 12.; SALOHEIMO ym., Pielisjärven historia I s. 212, jossa kuitenkin dateerataan vuoteen 1666.

⁴⁰ Sortavalan pitäjän käräjät 2—4. 10. 1667, VA gg 1 : 840 v.

arrendaattori Jakob Ruuthille, vaan lupasi ainoastaan maksaa nämä päivätyöt rahalla, asettuen siten uppiniskaisesti kreivi Aksel Lillien määräystä vastaan, joka oli luovuttanut päivätyöt vuokraajalle, langetettiin heidät kukin kolmen markan sakkoon»,⁴¹ kertoo tuomiokirja. Kuohunta eteni näin ollen selvästikin pohjoisesta etelää kohti.

Kohtalokas rahvaan liikehtiminen, suoranainen kapina sattui *Tohmajärven* vapaaherrakuntaan kuuluvassa Värtsilässä vähän ennen läänityskauden päättymistä, joulun alla v. 1679. Tohmajärveläiset eivät halunneet suostua niihin verotuksen järjestelyihin, joita hopmanni Sven Stille vaati. Kun tämä vangitutti vastustuksen johtajan Tuomas Paakkunaisen, kokoontuivat pitäjänmiehet suureksi joukoksi, jolla oli — niinkuin myöhemmin kerrottiin — »yhtä monta seivästä, keihästä ja pertuskaa, kuin salkoja on humalatarhassa». Joukko vapautti Tuomas Paakkunaisen Tohmajärven hovista ja meni sitten rauhallisesti adventtikirkkoon, jonne hopmanni ei uskaltanut saapua. Kun Paakkunainen vähän myöhemmin uudelleen vangittiin, vapautti kärjärahvas hänet toistamiseen. Tohmajärveläisten uskoa asiansa oikeutukseen kuvastaa selvimmin, että he lähettivät saman miehen Tukholmaan selostamaan vapaaherra Kaggille sekä kuninkaalle pitäjän asioita. Nils Kagg oli kuitenkin hopmanninsa puolella ja vangitutti pääkaupunkiin saapuneen Tuomas Paakkunaisen. Tämä tuomittiin nyt kansankiihoittajana kuolemaan ja Turun hovioikeuden päätöksen saavuttua hänet kuljetettiin Tukholmasta Tohmajärvelle, jossa hänet syksyllä 1681, vapaaherrakunnan jo jouduttua kruunun haltuun, mestattiin. Joulukuun alun käräjissä samana vuonna pyysi 21 kuvattujen mellakoiden johtajaa polvilleen langeten anteeksi, että olivat joutuneet niinkuin he itse tunnustivat »hulluuden, heikkouden ja ymmärtämättömyyden valtaan». Tämä nöyrytymisen pelasti luultavasti heidät kujanjuoksurangaistuksesta, johon heidät oli tuomittu.⁴²

Tohmajärven tapaukset ovat äärimmäinen poikkeus. Yleensä eivät olot Ruotsi—Suomen myöhäsyntyisissä kreivi- ja vapaaherrakunnissa kehittyneet tähän suuntaan. Kun iso reduktio v. 1680 lopetti suurläänitykset, ei näihin kuuluneiden pitäjien palatessa kruunun alaisuuteen niiden alueilla esiintynyt kokonaisuutena ottaen paljoakaan kiireellistä muutosta vaativia epäkohtia.

⁴¹ Kiteen käräjät 28—29. 11. 1667, VA gg 1 : 865.

⁴² Kiteen, Ilomantsin ja Suojärven käräjät 20—22. 12. 1679, VA gg 2 : 993—995; Tohmajärven käräjät 2—3. 3. 1681, VA gg 2 : 520 v —526; Tohmajärven, Liperin ja Pielisjärven käräjät 6—7. 12. 1681, VA gg 2 : 614 v —616 ja 622—623 sisältävät tärkeimmät tiedot tästä kapinasta. Mestauskuitti on VA 9739 : 583.

Dr. phil. MAUNO JOKIPII, *Über die Beziehungen zwischen Lehnsherren und Bevölkerung in den Graf- und Freiherrnschaften Finnlands.*

1. In der Machtzeit Schweden-Finnlands hielt man die Standesordnung noch für eine Art göttliche, vorausbestimmte Lebensordnung, deren Berechtigung selbstverständlich war. Nach den damaligen Anschauungen war der König, der »von Gottes Gnaden« die höchste Stellung erlangt hatte, zugleich eine beinahe unfehlbare Persönlichkeit, auf deren Gerechtigkeit und Güte das Volk unerschütterlich vertraute. Die vornehmsten Angehörigen des adeligen Standes, Grafen und Freiherren, wurden als königliche Ratgeber dieses Glanzes teilhaftig. Ihre Stellung war so hoch, dass man ihnen weitgehend Glauben schenkte. Soweit das Volk Misstände erkannte, schob es die Schuld ihren nächsten Verwaltungsbeamten zu, in den Graf- und Freiherrnschaften in erster Linie den als Hauptleuten oder Inspektoren amtierenden Männern.

Gewiss stützte sich die Autorität der Lehnsinhaber nicht einzig auf allgemeine Anschauungen. Nicht allein, dass jeder in die Stellung eines Grafen oder Freiherrn Aufgestiegene — oder sein Angehöriger — sich in kriegerischer, diplomatischer oder administrativer Wirksamkeit ausgezeichnet und dadurch hohen Ruf erlangt hatte, seine Stellung wurde auch in formaler Hinsicht stark hervorgehoben. So wissen wir, dass zum mindesten in einigen Graf- und Freiherrnschaften die Lehnsinhaber dem Volke den Huldigungseid abgenommen haben. In ihren Briefen gebrauchten sie für ihre eigene Person den pluralis majestatis und nannten das Volk ihre »Untertanen«. Der Belehnten gedachte man in den Kirchengebeten, und der Tod des Lehnsherrn veranlasste eine »Hoftrauer«, die u. a. darin zum Ausdruck kam, dass die Fahrzeuge der im Lehen gelegenen Güter unter schwarzer Trauerflagge segelten.

2. Auf die im allgemeinen guten Beziehungen zwischen dem Hochadel und seinen Lehnsbauern wirkten natürlich auch die realen Vorteile ein, die den Bauern durch ihre Zugehörigkeit zum Lehen zufielen. Am wichtigsten von diesen Vorteilen war vielleicht die Bereitschaft, mit der der Lehnsherr sich in Zeiten des Misswachses oder sonstiger grosser Missgeschicke seinen Bauern zuwenden konnte. Man kennt zahlreiche Beispiele dafür, dass Grafen und Freiherren ihren Gebieten Steuerfreiheit zugestanden und dorthin zur Linderung der Hungersnot und als Saatgut Getreide geschickt haben. Auch weitere zum Gedeihen der Bauern beitragende Umstände, wie die Erleichterung in der Aushebung des Allodialgebietes gegenüber dem Kronland, das Neugründen von Städten, das die Transportreisen verkürzte, oder eine starke Stütze in den Grenzstreitigkeiten, die sich in dem schwendwirtschaftlich ausgerichteten Waldgebiet Ostfinnlands immer wieder einstellten, brachten dem Hochadel in seinem Gebiet die Gunst der Bevölkerung ein. In vielen Fällen beeinflusste das hohe Niveau der im Dienste des Hochadels stehenden Beamten, für das der Verfasser mehrere Beispiele beibringt, in günstigem Sinne das Bild, das die Bevölkerung von dem Lehnswesen gewann.

3. In dieses, wie auch in andere nach der Wirklichkeit aufgenommene Bilder, gehen neben den lichten Stellen auch dunkle Schatten ein. Z. B. die Besitzer der Grafschaft Raasepori, Aksel Leijonhufvud (1585—1600) und Sten Leijonhufvud (1608—1632), unterdrückten auf mancherlei Weise ihre Untertanen, so dass sich die Könige für das Volk einzusetzen hatten. Bei vielen Grosslehen ist Unzufriedenheit zu beobachten, die sich leicht in Worte kleidete, wenn die Beamten bei den Bauern zum Eintreiben von Steuerrückständen eintrafen. So entgegnete 1672 in der Grafschaft Korsholma eine Bäuerin: »Bisher hat der Graf die Schafe gegessen, jetzt will er auch noch Ochsen und Kühe verzehren.« Der Hauptmann der Grafschaft Oulu, einer der Deutschen von Viipuri, Vitus Casparus Besoldus, hatte die Bevölkerung so gegen sich aufgebracht,

dass der Lehensmann des Kirchspiels versicherte, sie würden dem bald an die Gurgel springen. Ein im Lehen Käkisalmi in der Freiherrnschaft Tohmajärvi wohnender Bauer, dem der Inspektor Rödgiert Böisman 1660 ein Pferd für Transporte entführt hatte, war darüber so erbost, dass er, den Speer in der Hand, den Inspektor auf einem Waldwege anfiel.

Beispiele der angegebenen Art sind Ausdruck des hier und da in der Stille glimmenden Widerstandsgeistes, der, sobald sich ein sichtlicher Anlass und ein geeigneter Anführer boten, sich zu offener Auflehnung verdichten konnte.

5. In drei aus der Grossbelehnung Finnlands bekannten Ereignisfolgen entlud sich die ablehnende Haltung der Bauern in einer allgemeinen Bewegung.

In der Grafschaft *Kaarlepori* in Süd-Ostbottnien widersetzten sich die Bauern gegen die Geptlogenheit, dass die Steuern dieser Kirchspiele ausschliesslich in form von Teer erhoben wurden, der in dieser Provinz in reichlichen Mengen bereitet wurde. Sie hätten die Steuern mit den früheren im Grundbuch eingetragenen vielen verschiedenen Steuerobjekten bezahlen und ihren Teer an die Bürger verkaufen wollen. Juli-August 1658 erschienen die Bauern des Kirchspiels Lapua zweimal in Scharen in der Stadt Uusi-kaarlepyy, um die Wiedereinführung der zur Zeit der Reichsunmittelbarkeit bestehenden Besteuerungsweise zu fordern. Hauptmann Peder Werne, der anfangs einige ihrer Anführer gefangennehmen liess, wagte sie nicht lange im Gutskerker eingesperrt zu halten. Auch sachlich gelang es den Bauern danach, ihren Willen durchzusetzen. Eine andere Unruhwelle überzog diese Gegend 1663—64, als die Bauernführer Heikki Vakkuri und Heikki Hyytiäinen wiederholt die Beschwerden ihrer Kirchspiele dem König wie auch ihrem Grafen Klaus Tott in Stockholm übermittelten. Beide wurden vor Beendigung des Prozesses zum Tode verurteilt, aber begnadigt, so dass der Aufruhr von Kaarlepyy ohne Blutvergiessen endete.

Das Jahr 1667 scheint in der Provinz Käkisalmi in den Grosslehen eine Zeit der Unruhen gewesen zu sein. Das Aufbegehren begann schon im Winter in der Freiherrnschaft *Kajaani* im Kirchspiel Kajaani und breitete sich von dort im Sommer nach dem Kirchspiel Pielisjärvi sowie des weiteren nach der Freiherrnschaft *Kitee* und der Grafschaft *Sortavala* aus, wo es u. a. viele Stockholmreisen von Volksführern verursachte.

Eine verhängnisvolle Volksbewegung, geradezu ein Volkaufstand, ging im Jahre 1679 in dem zu der Freiherrnschaft Tohmajärvi gehörenden Värtsilä vor sich. Die Bewohner von Tohmajärvi wollten nicht einwilligen in die Steuerregelungen, auf denen der Hauptmann Sven Stille bestand. Als dieser den Anführer der Opposition, Tuomas Paakkunainen, gefangennehmen liess, taten sich die Männer des Kirchspiels zu einer grossen Schar zusammen, die »ebenso viele Stangen, Lanzen und Hellebarden hatten wie Stangen in einem Hopfengarten«. Die Schar befreite Paakkunainen auf dem Gute Tohmajärvi, und als er später aufs neue gefangenengenommen wurde, befreite ihn das Volk während der Gerichtsitzung aus seinen Fesseln. Bezeichnend für ihren Glauben an das Recht ihrer Sache war es, dass sie Paakkunainen entsandten, die Beschwerden des Kirchspiels vor den König zu bringen. Freiherr Nils Kagg stand aber auf seiten des Hauptmannes und liess in Stockholm Tuomas Paakkunainen gefangennehmen. Er wurde zum Tode verurteilt und im Herbst 1681 in Tohmajärvi hingerichtet.

Die Geschehnisse von Tohmajärvi sind ein Extremfall. Im allgemeinen waren die Verhältnisse in den Graf- und Freiherrnschaften Finnlands während der kurzen Belehnungszeit — die meisten der finnischen Graf- und Freiherrnschaften entstanden auf Betreiben von Königin Christine in den 1650er Jahren, und alle wurden bei der grossen Reduktion von 1680 aufgehoben — ziemlich gut und die Bewohner friedlich.